

ԿՐՕՆՔԻ ԻՍԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

Գ. ԱԶԳԱՅԻՆ ԿՐՕՆՔ

Նախորդ գլխով հասանք նախամարդոց ունեցած կրօնական հաւատալեաց եւ ընկերային հաստոյթներու վերջին զիմայեղումներուն. այժմ կ'անցնինք անոնց զարգացման:

Նախամարդուն համար եթէ երկու անտեղիտալի պահանջքներ կային՝ անոնցմէ մին ուտելիք ճարելն էր: Անիկա՝ նորաստեղծ բնութեան անզրանիկ ու չարքաշ բնակիչ՝ իր ստամոքսը յագեցուց բնութեան հայթայթած ալյաղան կանաչեղէններով ու մսերով անխտիր: Մէն մի բուսական բերք քաղցրաճաշակ պտուղ մըն էր, ու ամէն կենդանի միս՝ բնական խորտիկ: Բայց ժամանակի ընթացքին նա զիտցաւ դանազանել ուտելիքը խոտելիէն, ու պէտք զգաց ընտանեցնել թէ՛ բոյսեր և թէ՛ կենդանիներ. օրինակի համար, զգաց թէ ինչպէս կենդանի մը կրնար իրեն համար ըլլալ շահու աղբիւր մը՝ փոխադրութեան, հողամշակութեան, ուտելիքի՝ մսով ու կաթով, հաղուստի՝ իր մորթով, ու նոյնիսկ պաշտամունքի տեսակէտով, ինչպէս որ տեսանք տոտեմականութեան մէջ: Այս հասկացողութիւնը զայն պարտաւորեց դուրս գալ իր մթին քարայրէն՝ չըսելու համար տգիտութեան պատեանէն՝ ու իջնել կեանքի ասպարէզ: Իրեն համար նուիրական եղող կենդանիին կապուեցաւ, հողին փարեցաւ, ու ալպէսով հիմը դրաւ ընտանիքին, որմէ վերջէն պիտի կազմուէին տոհմային, ցեղային և ազգային դրութիւնները: Ժամանակ անցնելէ վերջ երբ մարդիկ բազմացան ու սկսան այլ և այլ պատճառներով թանձրութիւն ընել իրարու կալուածին մէջ, աւարառութեան, արիւնհանդ կռիւներու, և նոյնիսկ փոխադարձ համաձայնութեան միջոցներով հաւանեցան ճանչնալ իրարու իրաւունքը, օր. իրենց հողային սահմաններ որոշեցին: Այս կոպ ու կռիւէն վերջ, սակայն, եկաւ շատ աւելի մեծ արշաւ մը որ կը սպառնար ոչ թէ միայն իւրաքանչիւր տոհմին, այլ անոնց ամենուն, ինչպէս, բնութեան կողմէ նուազ նպաստա-

ւորեալներու հոսանք մը: Ու հասարակաց թշնամիին դէմ ճակատելու համար միացան հաւանաբար նոյն լիզուն, նոյն աւանդութիւններն ու սովորութիւնները ունեցող սակայն իրարու միս ուտող դրոյցի ցեղերը: Այս կերպ միացումը անշուշտ սկըզբնակէտը պէտք է նկատել ազգային դրութեան: Գիտութիւնը լուս կը մնայ ազգերու կազմութեան խնդրին մէջ — թէ և իւրաքանչիւր ազգի պատմագիրը ազգայնականեցումը արձանագրած ըլլայ զայն: Պատմութեան այս թերին, մասամբ կը դարձանուի հասարակաց կապերով զօրացած ցեղերու միութեան մասին մեր ըրած ներհայեցողութեամբ (intuition), ինչ որ կ'ուժաւորի միակ բառով մը՝ համակրեւակաւնութիւն (syncretism)՝ իր պատմական իմաստով:

Մէկէ աւելի ցեղերու ի մի ձուլուելով ազգ մը կազմելու հետեւանքով է որ կը սկսի քաղաքակրթութիւնը: Ազգային դրութեան մէջ կը քակուին անհատական կամ ցեղային բոլոր հանգոյցները, բոլոր այլամերժ և ևսասէր միտումները, ընկերային նոր մթնոլորտ մը կը ստեղծուի կուսական հորիզոններով: Հ. Սթենսըրի բառերը զործածելով՝ քաղաքակրթութիւնը նմանասեռութենէն (homogeneity) գէպի այլասեռութիւն (heterogeneity) եղած անցք մըն է. մարդ մը այլևս պարտաւոր չէ մէկէ աւելի զործեր տեսնել, օրինակ, հագուստը կարել, կահկարասի լինել, կամ հողը մշակել միանգամայն: Իւրաքանչիւր արհեստ կամ արուեստ իր մասնագէտն ունի այլևս: Անոր մէջ բաժին ունի նմանապէս իւրաքանչիւր ցեղ իր բերած մշակոյթով ու հաւաքական գործունէութեան միացուցած ճիգերով: Անիկա եթէ արիական ցեղ մըն է՝ կը նպաստէ միակնութեան և ընտանեկան նուիրականութեան ըմբռնումին. եթէ նախապէս չըջիկ, ասպատակող և ուրիշի մը լուծը չճանչցած ցեղ մըն է՝ միանեւրուն կը ներշնչէ քաջութեան և ինքնազատահոթեան ոգին, իսկ եթէ նախապէս լեռնային, դաշտային կամ ծովագերեայ ցեղ մը՝ այդ մարդերուն մէջ իր ունեցած ձեռնհասութիւնը՝ որսորդութիւն և անասնարուծութիւն, հողամշակութիւն, վաճառականութիւն և այլն: Այս պայմաններու տակ ցեղերու գլխաւորները կը հպատակին

հասարակաց տիրող մտկոնքի մը, նահապետական անգիր օրէնքը տեղի կուտայ զբաղականին, վէնտէթթան(*) ու վար-նիրան-կը(**) կը փոխարկուին իրաւարար տեսանով, արհեստներն ու արուեստները կը զարգանան, հուսկ ապա, առտնին հոգերէ ձերբազատուած մարդիկ զարկ կուտան գեղարուեստին, իմաստասիրութեան ու կրօնքին:

Ազգային կրօնի մասնաւոր երեւոյթներ.

Ըսինք արդէն թէ ազգի մը բազկացուցիչ տարրերն իրենց հետ մէկտեղ կը բերէին նաեւ մշակոյթնին: Հասարակաց պետով մը և սկզբունքով շարժելու առնթեր պէտք էր նաեւ հասարակաց աստուծոյ մը կամ աստուածներու պաշտամունքը: Կրօնական զգացումն մէջ գիտուած պահպանողական ոգիին հակառակ՝ մարդիկ այժմ կրնային պղտիկ զիջողութեամբ ընդառաջել այդ դադափարին: Տրուած ըլլալով որ անոնց մէջ տրամադրած էր բնութեան այս կամ այն տարրին մէջ բարի կամ չար ոգիներ տեսնելու հաւատալիքը, այժմ կրնային առ հասարակ պաշտել երկինքը՝ ինչպէս յայտնի է յունական (Զեւս) և լատինական (Ճուրիթէր) Արամազդներով, կենսապարգեւ աբել՝ անձնաւորուած բարեկոնեան Մարդուկ, հայկական Վահագն, և եգիպտական Բա աստուածներով, լոյսը՝ պարսկական Ահուրա Մազդայով, կրակը՝ Միհրով, երկրի արգասաւորութիւնը՝ Բահադով, և կամ յանձինս Անահտայ, Աստարտէի, Կիւրեղէի և Դեմետրի: Երբեմն ալ պատահած է որ բնութեան պաշտամունքի հետ ռեւէ առնչութիւն չունեցող աստուած մը ճանչցուի ամենուրեք կողմէ — թէն մէկէ աւելի յատկանիշներով — ինչպէս, Աթէնքի պաշտպան զիցուհին Աթենաս, որ իմաստութիւնը կ'անձնաւորէր ամբողջ Յունաստանի համար: Քաղաքակրթութեան յառաջացումով ու նորանոր ըմբռնումներու բերմամբ մարդիկ մեծ աշխարհի (macrocosm) նկատմամբ ունեցած պաշտամունքին լծորդեցին

փոքր աշխարհի (microcosm) զօրութիւններու և երևոյթներու պանծացումը: Այսպէս, յունական աշխարհին մէջ իրենց անձնաւորումներն ունէին սէրը (Երոս), տոհմը (Աստղիկ), զրուստութիւնը (Հերա), վիշտը (Նիոբէ), քունը (Մորփէոս), կոխը (Արէս), և այլն. նոյն երևոյթները նմանապէս Իտալիոյ մէջ անձնաւորուած էին իտալական անուաններով, թէն միշտ կը մընային իբրեւ numen: Այս երկու երկիրներէն պէտք է բացառութիւն համարել ընդհանուր երևոյթէն, որ է իւրաքանչիւր կարողութեան համար ոչ թէ numen մը ստեղծել, այլ արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող աստուածներուն ընծայել նոր մակդիրներ, քանի որ ազգային կրօնքը կը խորշի ճիւղաւորումէ և կը միտի դէպի միութիւն:

Վերեւ ակնարկեցինք Ատտիկէի զիցուհի Աթենասի պաշտամունքին տարածուելուն բոլոր Յունաստանի մէջ. այժմ տեսնենք թէ ինչպէս: (1) Անիկա երկնքի ջինջ անհունութիւնը խորհրդանշող աստուածն էր. (2) ասոր հետեւանքով անոր ընծայուեցաւ մարդոց մտքի ծալքերը յըստակ տեսնելու՝ իմաստութեան արժանիքը. ժամանակ անցնելէ վերջ անոր մէջ շեշտուեցաւ (3) փոթորկի անձնաւորութիւնը որ պիտի թելադրէր կոխի գաղափարը — տոկէ իր տնունը Աթենաս-Պալլաս: Տնտեսապէս հարստանալու նկրտող ժողովուրդը պէտք ունէր աստուծոյ մը որ հովանաւորէր ճարտարարուեստները. կոխներէ զադրած իմաստութեան զիցուհին անշուշտ պարապ մնալու չէր, ուստի (4) այդ արժանիքն ալ ընծայեցին անոր, կոչելով Երգանէ: Ան ձի կը մարդէր — ինչպէս Բեզասը — կոչուելով Հիպպիա, կը մանէր, կը հրահէր: Արդէն չէ՞ մի որ ան Զեւսի գլխէն ցատկած էր, վերջնոյս իր կինը՝ Մետիսը (իմացականութիւն) կլկէ վերջ: Վերջապէս, այդօրինակ փափաքելի յատկութիւններով օժտուած զիցուհի մը՝ որ ի լրումն իր գործունէութեան ձիթնի մը բուսցուց Ակրոպոլիոյ ժայռի մը վրայ՝ անշուշտ պիտի հաճէր (5) հովանաւորել ամբողջ Աթէնք քաղաքն իր անունը տալով անոր ու կոչուելով Պարթենոս: Յունական միւս քաղաքները ուրիշ՞ պիտի կարենային գտնել անոր պէս հազուադիւտ ձիրքերով

(*) Արեան վրիժառութիւն:

(**) Յանցանքով ամբաստանուած մը պարտաւորել որ տար երկաթ մը բռնէ և կամ ձեռքը եռացած ջրի մէջ խոթէ՝ անպիտան մնալու պարագային անմեղութիւնը վճելու համար:

ու կուսական նկարագրով օժտուած դի-
ցուհի մը, ուստի (6) ան իրենց վրայ ալ
ձգելու էր իր պալլատիումը՝ կոչուելով
Պոլիսս:

Հարկ չենք տեսներ թուել մէկէ աւելի
հանգամանքներով ներկայացող աստուած-
ներ, ինչ որ յաճախողէս է. վասնզի որ-
չափ ատեն որ մարդոց միտքն իյնար նոր
յղացում մը կամ գիւտ մը, զայն կ'ըն-
ծայէին դիքերէն մէկուն կամ միւսին, իսկ
իրենց համար թէեւ անձանթ թայց ներ-
կայութիւնը յայտնող զօրութեան մը պա-
րագային — ինչպէս երբեմն Աթէնքի մէջ —
կը փութային պատուել զայն, այդ «Ան-
ձանթ Աստուծոյ» նուիրելով բազին մը.
թայց պէտք կը զգանք աստ շնչտե՛ որ
ազգային կրօնք մը իր բողոքաստուածու-
թեան հակառակ՝ հակամէտ է դէպի միաս-
տաւածութիւն, ինչպէս որ Պօղոս Առաք-
եալին առ Աթենացիս ուղղած «զոր դուք
յանձնաթիւ պաշտէք՝ ես զնոյն պատմեմ
ձեզ» յայտարարութենէն վերջ Անոր առջև
փշուրեցան բոլոր կուռքերը:

Ազգային կրօնքին մէջ դիտուելիք ու-
րիշ երեւոյթներ են հետեւեալները. (1) տե-
ղականացում. մինչ ցեղական աստուած-
ները կը վիտան երկրի վրայ, ազգային
աստուածը կամ աստուածները կը բնակին

Սինայի, Ողիմպոսի, Մասիսի բարձանց
վրայ. (2) մարմնացում. պաշտումի առար-
կայ զօրութիւնը ինքն իր վիճակին մէջ
չի թողուիր, այլ կը մարմնացուի, օրինակ,
արձանի ձևին տակ, մարդակերպարանայ
վիճակով, որով ուղղակի յարաբերութիւն
մը կը ստեղծուի ազօթողին և ազօթընկա-
լին միջև. (3) պաշտօնատեղի. անոնք կը
պահանջեն իրենց յատուկ պանթէոնն ու
մեհեանը կամ տաճարը՝ ինչպէս յունական
և իտալական կուստունները բլուրներուն
վրայ ու Հին Ուխտի Սրբավայրը Սիոնի
վրայ: Վասն զի առաջուանին պէս իւրա-
քանչիւր ոք առանձինն ինքն իր աստու-
ծոյն չէ որ պիտի ազօթէ, այլ, իբր ան-
դամը կեղբոնացած պաշտամունք ունեցող
համայնքի մը. (4) պաշտօն. կուռքերու
ուղղուելիք աղերսանքներն ու ընծայուե-
լիք օրհներկները կարգ ու կանոնի կ'են-
թարկուին, ու մուտք կը դործէ ձէսն ու
արարողութիւնը. (5) պաշտօնայ. խոր-
հրդատօներու կատարման համար պէտք
կը զգացուի մասնաւոր անհատներու կամ
դասակարգի մը՝ քուրմերու կամ քահա-
նաներու՝ որոնք տարուան որոշ օրերու
ճենճերէն զոհերը, ու միշտ վառ պահեն
պաշտամունքի բոցը:

Լոնտոն

ՇԱԽԱՐՇ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Ա Շ Ո Ւ Ն

Անտառին մէջ ոսկի ցոլեք կը մաղուին.
Դաւեր սակաւ կը զրկուի հրմայէ.
Տերեւներ գետին կ'իյնան, կը բաղուին,
Ու ծառերը կը մերկանան պերճանքէ:

Ուղիսպարար ու վէսփետուն վրձակներ
Դաւարապատ ծործորներէ կը հոսին,
Եւ պղախայծ այգիներու ողկոյզներ
Աւան շունչէն, քամիներէն կը մըսին:

Միջանցներ ասանդական կը յածին,
Եւ անձրեւի կայլակներէն ուժասպառ՝
Կ'ապաստանին իրենց բոյր հեւասպառ:

Ծաղիկները ա'լ կը բօւնին, կը հիւծին.
Թռչուններուն անուշ երգը կը լրուի,
Մինչ ձմեռը ժանիփներ կը սրբէ:

ՄԵՂՐԻԿ

Զ Մ Ե Ռ

Զիւնը նսած է լեռան կասարին:
Հորիզոնը՝ մութ ամպեր խրացած՝
Կուսայ սարսուռը ձրմեռուն ցուրտին,
Մինչ ազուաները կ'իջնեն դէպի ցած:

Մրնոլորսք գործ պասառի նման
Կը վարագուրէ վեհ բընութիւնը,
Եւ անա ձիւնը, սաւան անսահման,
Կը ծածկէ դաւերն քաց մերկութիւնը:

Քաղաքն բազմամբոխ կը լրուի սակաւ.
Մարդոց ըսուերներ խաւարին մէջէն
Կը սահին, կ'անցնին ու կը նահանջեն:

Հանդարտութիւնը սակաւ առ սակաւ
Կը տարածուի և կ'իջի համօրէն
Բընութեան վրայ իրականօրէն:

ՄԵՂՐԻԿ